

Iwona Kosek
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski, Olsztyn
i.kosek@uwm.edu.pl

Sebastian Przybyszewski
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski, Olsztyn
sebastian.przybyszewski@wp.pl

O LICZYĆ SIĘ Z KAŻDYM GROSZEM W KONTEKŚCIE PROBLEMU WYRÓŻNIANIA JEDNOSTEK LEKSYKALNYCH

Słowa kluczowe: frazeologia, jednostki języka, leksykografia
Keywords: phraseology, linguistic units, lexicography

Przedstawione w artykule rozważania łączą się z zasadniczym w opisie języka zadaniem, jakim jest wyodrębnianie jednostek. Ta fundamentalna, choć równocześnie najtrudniejsza w językoznawstwie kwestia, jest początkiem wszelkiej analizy (zob. Bogusławski 1976, 1987), szczególnie zaś tworzenia słownika. W refleksję nad statusem różnych tekstowych połączeń wpisuje się niniejszy artykuł, będący próbą językowej interpretacji kilku podobnych ciągów słów rozważanych w kontekście opracowywanego słownika fleksyjnego zwrotów frazeologicznych¹. Celem analizy jest ustalenie językowego statusu kilku kształtów tekstowych, choć zarazem wydaje się ona dobrą ilustracją problemów ogólniejszej natury, z jakimi stykamy się przy wyróżnianiu jednostek.

Przedmiot analizy stanowi ciąg *liczyć się z każdym groszem*. Ponieważ jest on opisywany w kilku słownikach, zdanie sprawy z dotychczasowych leksykograficznych interpretacji stanowi dla nas punkt wyjścia. W słowniku frazeologicznym

¹ Projekt jest finansowany ze środków Narodowego Centrum Nauki przyznanych na podstawie decyzji numer DEC-2013/09/B/HS2/01222.

Stanisława Skorupki (*grosz*, 17) odnotowany jest związek o postaci *liczyć się, rachować się z (każdym) groszem* o znaczeniu ‘być oszczędnym, skąpym, wydawać oszczędnie’. ISJP (*grosz*, 3.6.) podaje definicję: ‘Jeśli ktoś **liczy się z (każdym) groszem**, to bardzo rozważnie wydaje pieniądze, ponieważ ma ich niewiele’ (z adnotacją gramatyczną *fcz ndk*). Jednostka o podobnej postaci (z zapisem w bezokoliczniku) i podobnej charakterystyce znaczeniowej została wyróżniona w PSF: *liczyć się z (każdym) groszem* ‘wydawać pieniądze rozważnie, zazwyczaj mając ich niewiele’. W USJP mamy następujący opis: „fraz. pot. *liczyć się, przestrz. rachować się z (każdym) groszem, pieniędzmi* ‘żyć oszczędnie, nie wydawać pieniędzy niepotrzebnie’”. W elektronicznym WSJP *ktos liczy się z groszem* i *ktos liczy się z każdym groszem* potraktowane zostały jako warianty, z następującą definicją: ‘ktoś bardzo oszczędnie wydaje pieniądze’.

Opisy leksykograficzne są zatem zbliżone. Wynika z nich, że mamy do czynienia z jednostką frazeologiczną *liczyć się z każdym groszem*². Większość słowników traktuje przy tym komponent *każdym* jako fakultatywny. Obserwacja tekstów wskazuje, że kwestia kształtu jednostki nie jest jednak tak oczywista, jak wynikałoby z leksykografii: pozycja zajmowana przez *każdym* i przez *groszem* może być wypełniana także przez inne elementy tekstowe, przy czym znaczenie całości nie ulega zmianie. Wystąpienie składnika *każdym* pociąga za sobą możliwość wymiany elementu *groszem* w obrębie pewnej klasy wyrażeń, co obrazują poniższe przykłady z NKJP:

- (1) Wielu starszych ludzi, którzy liczą się z każdym groszem, narzeka na wysoką cenę znaczków pocztowych.
- (2) Chcąc utrzymać się na rynku, musimy być elastyczni i liczyć się z każdą złotówką.
- (3) Do nas przyjeżdżają byli ernerdowncy: rozpoznają ich po grzebieniach w tylnej kieszeni i sandałach. Oni liczą się z każdą marką.
- (4) Instalacja minimalna jest z kolei przeznaczona dla tych użytkowników komputerów, którzy grają jedynie od czasu do czasu i liczą się z każdym megabajtem miejsca na dysku.
- (5) Gdy my kręciliśmy filmy na zwykłej taśmie, liczyliśmy się z każdym jej centymetrem, stąd byliśmy oszczędni w formie.
- (6) Policja ściga przestępców bolidami marki polonez i musi liczyć się z każdym litrem benzyny.

Pozycja narzędnika w składni wewnętrznej może być wypełniana przez nazwę waluty (*liczyć się z każdym rublem, dolarem, centem, funtem...*, *każdą złotówką, marką...*, (por. (2)–(3)), ale nie tylko: można liczyć się z każdą sekundą, z każdym megabajtem, centymetrem czy litrem czegoś (por. (4)–(6)). Granice substytucji wy-

2 W artykule stosujemy zamiennie dwa typy zapisu jednostek – w formie bezokolicznika i 3 os. lp. (z zaznaczeniem otwieranych przez jednostkę pozycji).

znacza semantyka całości i obecność elementu *każdym*: w otwieranej pozycji mogą wystąpić rzeczownikowe nazwy tego, co daje się ująć dystrybutywnie (umożliwia wyodrębnienie elementów składających się na zbiór). Potwierdzają to zarówno przykładowe zdania (1)–(6), jak i inne, zaczerpnięte z NKJP, przykłady:

- (7) Mając tradycyjną lustrzankę, liczysz się z każdą klatką, wyczekujesz właściwego momentu, zakładasz filtry połówkowe itp.
- (8) Kilka lat temu Internet był słabo dostępny, a modemy były kosztownym przywilejem, stąd z Internetu korzystali Ci, którzy go bardziej potrzebowali (ciężko wyobrazić sobie dyskusję na forum licząc się z każdym impulsem).
- (9) Bez wielkich akcji, podczas których to Polacy wykorzystują w ciągu pięciu minut tonę amunicji, tylko sama rzeczywistość, życie w piekle powstańczej Warszawy, wszechobecna śmierć, potrzeba liczenia się z każdym pociskiem, bez zbędnego moralizatorstwa i kliwoci.
- (10) Donosi on mianowicie, że w kraju, gdzie przyszło mu studiować problemy zaopatrzenia w wodę, matki nie pozwalają dzieciom na gry ruchowe. Dlaczego? [...] Okazuje się, że dziecko, które się wybiega, poci się intensywniej, potem naturalnie chce mu się pić, ma pragnienie, a tam liczą się z każdą kroplą wody.

Oczywiście różna jest frekwencja poszczególnych połączeń, najwyższą mają *liczyć się z każdym groszem* i (niższą już jednak) *liczyć się z każdą złotówką*. Dodajmy jeszcze, że po pierwsze, w tekstach wykorzystywane są nie tylko różne formy fleksyjne komponentu czasownikowego, ale także regularne derywaty *liczyć się* (por. przykład (9)), a po drugie, możliwe są też w opisywanej pozycji rozwinięte (o przydawkę, najczęściej w postaci imiesłowu przymiotnikowego) grupy nominalne, choć możliwości te są ograniczone, por. np. poniższe przykłady z NKJP:

- (11) Teoretycznie taryfikacja sekundowa powinna zainteresować przede wszystkim te osoby, które oszczędnie używają telefonu i liczą się z każdym wydzwonionym impulsem.
- (12) Policjanci z komendy w Brzezinach – podobnie zresztą jak ich koledzy w całym kraju – muszą liczyć się z każdym wydawanym groszem.
- (13) W tej mizernej sytuacji finansowej działacze klubu z al. Unii liczą się z każdą wydatkowaną złotówką.

W tytułowym ciągu o postaci „krótszej” (bez składnika *każdym*) komponent *groszem*, jak pokazują przykłady (14)–(16), także może być wymieniany – przez: *pieniężmi*, *kasą*, *forsą*, a więc przez kilka bliskoznacznych określeń *pieniędzy* w polszczyźnie potocznej³:

3 Nie występują w pozycji po przyimku na przykład takie określenia pieniędzy jak: *mamona*, *szmal*, *kapucha*, *ecie-pecie*, *sałata* czy *siano*. Nacechowanie bliskoznacznika wyklucza użycie go jako komponentu omawianego ciągu.

- (14) US Army liczy się z groszem. [tytuł] Amerykańskie siły zbrojne chcą obciąć koszty programu kosmicznego, sięgające miliardów dolarów (wiadomości.onet.pl).
- (15) Wszyscy liczą się z pieniędzmi i nie śpieszą się z zakupami (NKJP).
- (16) Ale to forum jest dla Nas, czyli osób, które liczą się z kasą i muszą rozsądnie wydawać/inwestować/obracać pieniędzmi (moneyafterhours.blogspot.com).

Nie jest to jednak jedyna możliwość. Istnieją ciągi typu *liczyć się z czasem* (ciąg traktowany w niektórych słownikach frazeologicznych, m.in. w WSF, jako jednostka), *liczyć się z miejscem*, *liczyć się z gazem* itp.:

- (17) Większość tych norm dotyczy jednak skali H0 i dodatkowo zostały one opracowane pod kątem dużych wystaw, gdzie za bardzo nie trzeba liczyć się z miejscem (www.tadeuszd.klub.chip.pl).
- (18) Pozostało nam jeszcze dużo pracy, a termin oddania projektu zbliżał się nieubłaganie, więc zdawaliśmy sobie doskonale sprawę, że trzeba się liczyć z czasem⁴.

Zauważmy, że w przykładach (1)–(18) interesujące nas połączenia słów mają wspólny element znaczeniowy, który można ogólnie scharakteryzować jako: ‘z pewnych powodów bardzo oszczędnie czymś gospodarować, dysponować, zarządzać’ lub w nieco innej formie: ‘istnieją istotne dla X-a powody (np. wysokie ceny, ograniczona ilość czegoś), by czymś rozsądnie zarządzać, dysponować’. Jest to definicja zbliżona do słownikowych wyjaśnień znaczenia jednostki *liczyć się z (każdym) groszem* (zob. definicje powyżej). To samo znaczenie jest jednak realizowane również w innych ciągach z elementami *liczyć się i każdym*, a także w ciągach typu *liczyć się z miejscem, czasem* (choćby ciągi zawierające *każdym* – jak widać w przytaczanych wcześniej przykładach – charakteryzują się większymi możliwościami substytucji). Powstaje wobec tego pytanie, z jaką jednostką / jakimi jednostkami mamy w omawianych przykładach do czynienia.

Istnieje w języku polskim jednostka *liczyć się z czymś*, nie można więc wykluczyć, że opisywane ciągi tekstowe są realizacją tej właśnie jednostki. Według ISJP (*liczyć się* 13) ‘jeśli ktoś liczy się z czymś, to bierze to pod uwagę’⁵. Semantyka interesujących nas całości jest inna. W powyższych przykładach jeśli *ktoś liczy się z czymś*, to nie tylko bierze coś pod uwagę. Wydaje się raczej, że mamy w nich do czynienia ze znaczeniem odmiennym niż na przykład w: *ktoś liczy się z czyjąś sugestią*, *ktoś liczy się z jakąś sytuacją*. O odrębności tych znaczeń świadczą wykluczające możliwość koordynacji przykłady poniżej:

4 Przykłady bez lokalizacji źródła są naszego autorstwa.

5 Por. też: USJP: w haśle *liczyć się*, w punkcie 3 ‘brać coś pod uwagę, uwzględniać w swoich planach, nie lekceważyć kogoś lub czegoś’; WSJP: w haśle *liczyć się*, w punkcie 3 ‘podczas działania myśleć o określonego rodzaju rzeczach, które mogą wpłynąć na przebieg tej czynności lub mogą łączyć się z jej skutkiem’.

- (19) *Trzeba się liczyć z pieniędzmi i z jego sugestią.
 (20) *Liczył się z każdą ewentualnością i każdym litrem benzyny.

W powyższych przykładach *liczyć się z jego sugestią* oraz *liczyć się z każdą ewentualnością* są realizacją odnotowywanej w słownikach jednostki *liczyć się z czymś* o znaczeniu ‘brać coś pod uwagę’, natomiast *liczyć się z pieniędzmi* i *liczyć się z każdym litrem benzyny* zawierają komponent znaczeniowy ‘oszczędnie czymś gospodarować’.

Jeżeli przyjmiemy, że ciągi typu *liczyć się z każdym litrem benzyny* nie stanowią realizacji jednostki *liczyć się z czymś* wyszczególnianej w słownikach, to pozostaje do rozstrzygnięcia kształt jednostki (jednostek), którą (które) opisywane całości reprezentują. Istotnym problemem jest status elementu *każdym*, a więc odpowiedź na pytanie, czy stanowi on komponent, czy realizację pozycji otwartej.

Niewątpliwie daje się zauważyć specyfikę ciągu *każdym* w omawianych połączeniach. Świadczy o tym chociażby fakt, że nie jest on wymienny na inne wykładniki kwantyfikacji (referencji; w przeciwieństwie do jego wystąpień w pozycji otwieranej przez *liczyć się z czymś* ‘brać coś pod uwagę’), por.:

- (21) Liczył się z każdym dolarem/pociskiem. – *Liczył się ze wszystkimi dolarami/pociskami.
 (22) Liczył się z każdą możliwością / każdą sugestią / ze wszystkimi możliwościami / ze wszystkimi sugestiami / z tą możliwością.

Po komponencie *każdym* nie można wprowadzić liczebnika (czy zaimka wskazującego z liczebnikiem lub zaimkiem liczebnym), choć możliwe jest to w zdaniach zawierających jednostkę *liczyć się z czymś* w znaczeniu podawanym w słownikach i zdaniach z kwantyfikatorem *każdy* w „zwykłej” funkcji, por.

- (23) *Liczył się z każdym z tych dwu/pięciu/kilku dolarów/franków.
 (24) Liczył się z każdą z tych dwu/pięciu/kilku możliwości/sugestii.
 (25) Każdy z tych pięciu/kilku pocisków został sprawdzony.

Dodatkowo warto zauważyć, iż w niektórych przypadkach usuwając komponent *każdym*, zmieniamy znaczenie zdania, i nie jest to zmiana „kwantyfikacyjna”, por.:

- (26) Piotr liczył się z każdym dolarem.
 (27) Piotr liczył się z dolarem.

W pierwszym z przytoczonych zdań mamy do czynienia ze znaczeniem ‘oszczędnie gospodarować’, tj. ‘Piotr oszczędnie gospodarował dolarami, jakie miał do dyspozycji’. Natomiast w drugim przykładzie możliwa jest jedynie interpretacja zdania jako realizacji jednostki *ktoś liczy się z czymś*, w odnotowywanym w słownikach

znaczeniu, z elipsą, tj. ‘Piotr brał pod uwagę kurs dolara, politykę monetarną odnośnie do dolara itp.’ W większości przypadków usunięcie komponentu *każdym* powoduje, że zdanie nie ma sensownej interpretacji, por. *Piotr liczył się z każdą minutą*. vs **Piotr liczył się z minutą*.

Opisane własności mogłyby świadczyć o tym, że *każdym* jest elementem leksykalnym jednostki. Przeciw takiemu rozwiązaniu przemawiają jednak względy znaczeniowe. Biorąc pod uwagę, że znaczenie ciągów omawianych w przykładach (1)–(18) wydaje się tożsame, leksem *każdy* można potraktować jako uzupełniający pozycję *z czymś* w jednostce *ktoś liczy się z czymś* 2, która miałaby znaczenie inne (określone powyżej) niż wymieniane przez słowniki *ktoś liczy się z czymś* 1 (‘ktoś bierze coś pod uwagę’). Istnienie inwariantu znaczeniowego jest też głównym argumentem przeciwko dopatrywaniu się w wyżej wymienionych przykładach realizacji różnych jednostek.

Mogą zdarzyć się w tekstach ciągi homonimiczne, jednak kontekst językowy bądź pozajęzykowy zwykle pozwala na jednoznaczną interpretację, np.:

- (28) Chłopak liczył się z każdym słowem swojego trenera, bo bardzo go szanował i miał do niego zaufanie.
- (29) Teksty pisane podczas egzaminów Cambridge powinny być nie dłuższe niż 120–350 słów. Trzeba więc liczyć się z każdym słowem (NKJP).

Pierwszy z wymienionych przykładów jest tekstową realizacją *ktoś liczy się z czymś* 1, natomiast drugi stanowi tekstową realizację jednostki *ktoś liczy się z czymś* 2. Spójrzmy jeszcze na inny przykład ilustrujący opisywaną różnicę:

- (30) W tej sytuacji Garri musiał się liczyć z każdym pionkiem.

Zdanie to może być interpretowane dwojako: w zależności od tego, czy *liczyć się z każdym pionkiem* potraktujemy jako realizację jednostki *ktoś liczy się z czymś* 1, czy też – *ktoś liczy się z czymś* 2. Stosownie do pierwszej interpretacji *liczyć się z każdym pionkiem*, to brać pod uwagę stojące na szachownicy pionki przeciwnika i potencjalne zagrożenie z ich strony (oraz ewentualnie również pionki własne). Przyjmując drugą interpretację, stwierdzamy, że Garri musiał oszczędnie dysponować pionkami, które miał do dyspozycji – czyli tylko swoimi. Takie sytuacje, gdzie ten sam ciąg może być w różnych kontekstach interpretowany raz jako ostrożne, oszczędne dysponowanie czymś, innym zaś razem jako uwzględnianie czegoś, branie czegoś pod uwagę, sprawiają, że niekiedy na pierwszy rzut oka trudno dostrzec właściwe znaczenie.

Zasadniczą różnicę między dwoma opisywanymi znaczeniami można wstępnie scharakteryzować następująco:

(a) *ktoś liczy się z czymś 1*: jeśli ktoś, robiąc lub mając zamiar robić X, liczy się z Y-em, wówczas:

bierze pod uwagę wpływ Y-a na X,

to, z czym się liczy (Y), jest czymś zewnętrznym, niezależnym, czymś, czym nie dysponuje.

(b) *ktoś liczy się z czymś 2*: jeśli ktoś (np. wykonując jakąś czynność X) liczy się z każdym Y-em, wówczas:

ma do dyspozycji Y,

ilość Y jest ograniczona.

*

Co wynika z przedstawionych rozważań? Analiza upoważnia do wniosku, że w języku polskim ciągowi *liczyć się z czymś* można przypisać dwa znaczenia, z których tylko jedno jest obecne w słownikach ('brać coś pod uwagę'). Niewątpliwie w ciągu *liczyć się z (każdym) groszem* bądź w wariantach *liczyć się z pieniędzmi/forsą/kasą* mamy do czynienia z tym samym znaczeniem, z którym spotykamy się w *liczyć się z każdą złotówką/centem/kopiejką* itd. Wydaje się ponadto, że to samo znaczenie mają ciągi typu: *liczyć się z każdym centymetrem / megabajtem pamięci / okruchem, z każdą kroplą wody* itd. Wszystkim wymienionym kształtom można przypisać znaczenie 'oszczędnie czymś gospodarować, ostrożnie czymś dysponować'. Dodatkowo, można zauważyć, że w omawianym znaczeniu większa jest frekwencja połączeń z *każdym* niż ciągów bez tego elementu, a przy tym *każdym* nie ulega wymianie na bliskoznaczne *wszystkimi*. Czy więc należałoby wyróżnić jednostkę *liczyć się z każdym czymś*? Przeciwnemu takiemu rozwiązaniu świadczy możliwość zachowania wspomnianego znaczenia w ciągach niezawierających leksemu *każdy*. Wydaje się więc, że należałoby mówić raczej o niewyodrębnianym przez słowniki znaczeniu *liczyć się z czymś 2*, które bliskie jest słownikowym definicjom ciągu *liczyć się z (każdym) groszem*, tj. 'oszczędnie czymś gospodarować'. Konsekwencją takiego ujęcia jest rozwiązanie redukcjonistyczne – potraktowanie rejestrowanych w słownikach *liczyć się z groszem* i *liczyć się z każdym groszem* jako realizacji jednostki *liczyć się z czymś 2* w wymienionym znaczeniu.

Literatura

- BOGUSŁAWSKI A., 1976, O zasadach rejestracji jednostek języka, „Poradnik Językowy” nr 8, s. 356–364.
- BOGUSŁAWSKI A., 1987, *Obiekty leksykograficzne a jednostki języka*, [w:] Z. Saloni (red.), *Studia z polskiej leksykografii współczesnej*, t. II, Białystok, s. 13–34.
- ISJP: M. Bańko (red.), *Inny słownik języka polskiego*, Warszawa 2000.
- NKJP: Narodowy Korpus Języka Polskiego, www.nkjp.pl.
- PSF: K. Głowińska, *Popularny słownik frazeologiczny*, Warszawa 2000.

SKORUPKA S., ⁴1985, *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, Warszawa.

USJP: S. Dubisz (red.), *Uniwersalny słownik języka polskiego*, Warszawa 2003.

WSF: A. Kłosińska, E. Sobol, A. Stankiewicz (oprac.), *Wielki słownik frazeologiczny PWN z przysłowiami*, Warszawa 2007.

WSJP: P. Żmigrodzki (red.), *Wielki słownik języka polskiego PAN*, www.wsjp.pl.

On *liczyć się z każdym groszem* 'to count every penny' in the context of limiting lexical units **Summary**

The article discusses the status of the string *liczyć się z każdym groszem* 'to spend money carefully, to count every penny', lit. 'to reckon with every penny'. The authors quote numerous instances from the Polish corpus, and claim that the formal and functional features of this expression indicate that its status is different from what can be gathered from dictionaries of Polish where it is treated as a variant of the multiword expression *liczyć się z groszem*. Opposing this claim, we indicate another meaning of the linguistic unit *liczyć się z czymś*, one not noted in dictionaries: 'to dispose of something carefully'; accordingly, the strings *liczyć się z groszem* and *liczyć się z każdym groszem* are treated as instantiations of this unit.